

Knygą apie „Lituanicą“ parašiusi G. Sviderskytė: „Žinomumo iliuzija mane suintrigavo“

Istorinis lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydis per Atlantą, įvykęs 1933-aisiais, baigėsi katastrofa ir lietuviams ilgam tapo herojiniu pasakojimu apie tautos didvyrius. Metai iš metų perpasakojama drama apaugo mitais, o faktai nugrimzdo užmarštin. Prabėgus beveik 80 metų, dokumentinių filmų kūrėja Gražina Kristina Sviderskytė pradėjo archyvinį tyrimą ir nė nemanė, kad jis išaugs į du apdovanojimus pelniusią istorijos mokslų daktarės disertaciją. Nauji šaltiniai atvėrė netikėtą istoriją, kuri atgulė į knygą „Lituanica. Nematoma pusė“. „Visiškai akivaizdu bet kam, kas moka skaityti, kad tradiciniame pasakojime apie „Lituanicą“ vyksmas sukasi ratu, kaip užburtoje pasakoje. Tad kodėl žmonės tenkinasi perpasakodami pasaką be galo? Tyrimo duomenys padėjo man ir į tai atsakyti“, – sako G. K. Sviderskytė, sutikusi duoti interviu žurnalui „Pasaulio lietuvis“.

Rūta Šutėnė
Metraštis „Pasaulio lietuvis“

– Jūsų knyga apie garsųjį „Lituanicos“ skrydį „kainavo“ 7-erius gyvenimo

metus – tiek laiko jūs rinkote medžiagą ir studijavote archyvus. Nuo ko viskas prasidėjo, kodėl būtent S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą pateko į jūsų dėmesio centrą ir tapo tyrimo objektu? Juk, atrodytų, istorija jau buvo papasakota...

– Būtent žinomumo iliuzija mane ir suintrigavo, įkvėpė eiti į priekį ir padaryti viską, kad bent jau būtų išaiškinta, kaip ji mus visus suvienijo ir, deja, supančiojo. Kai kas ta iliuzija pasinaudojo įgyvendindamas savanaudiškus ir net priešiškus tikslus – pavyzdžiui, LSSR KGB ir komunistų partija su Antanu Sniečkumi priešakyje 60-aisiais. To akstino, matyt, ir pakaktų.

Kita vertus, tėvų auklėjimas ir senelių įtaka neleidžia man nurimti, kai matau neteisybę, netiesą, kuri yra ne šiaip deklaruojama, bet steigiama aktyvia veikla. Pasyviai tai stebėti man yra nepakeliama.

Taip jau nutiko, kad esu ne vien profesionalė, bet ir duktė žmogaus, kuris paaukojo savo gyvenimą, gindamas žmogaus teises. Humanistinės vertybės mane supo nuo vaikystės, kiek save prisimenu. „Lituanicos“ atveju neteisybė ir jos steigimas padarė įtakos net kelioms lietuvių kartoms, bet asmeniškai buvo nukreipta į du niekuo dėtus žmones, du pilotus.

Mano santykis su aviacija irgi yra be galo asmeniškas. Mano sūnus jau tampa trečios kartos licencijuotu lakūnu mūsų šeimoje. Visa tai man be galo artima.

Dar pridėčiau ir ketvirtą priežastį – esu tokia asmenybė, kuri neieško atsiprašymų ir pasiteisinimų. Jei yra užduotis ir aiškus tikslas, ieškau būdų ir priemonių tam pasiekti. Pirmus dvejus metus vien vyščiau pradinį tyrimą, taigi prie septynerių metų galite pridėti dar dvejus. Veikiai įsitikinau ir galėjau įrodyti Lietuvos mokslo tarybai ir būsimiems disertacijos vadovams Vilniaus Universiteto Istorijos fakultete, kad nuodugnus mokslinis tyrimas po 80 metų yra įmanomas.

Jei matau galimybę ir turiu planą bei strategiją, kaip įgyvendinti siekius, negaliu nieko nedaryti. Esu žmogus, kuris daro: ne kalba, ne skundžiasi, bet eina ir padaro.

– Knygą pavadinote „Nematoma pusė“. Kada ta pusė pradėjo jums ryškėti? O gal buvo matoma nuo pat pradžių?

Visuose tekstuose apie „Lituanicą“ iki mano knygos galėjai pastebėti ar pajusti

neregimą poveikį, kai pasakojimas sukasi aplink ašį, tarytum veikiamas nematomų traukos jėgų. Istorikams ši mito sąranga yra puikiai žinoma ir lengvai atpažįstama. Tačiau, manau, visiškai akivaizdu bet kam, kas moka skaityti, kad tradiciniame pasakojime vyksmas sukasi ratu, kaip užburtoje Tad kodėl žmonės tenkinasi perpasakodami pasaką be galo?

Pernai sukako 90 metų nuo transatlantinio lakūnų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio.

Kai tik pradėjau judėti, jau ir Vilniuje, ir Kaune iškart tapo aišku, kad daugelio archyvų niekas niekada nebuvo net atsivertęs – toli ieškoti nereikėjo.

– Žmonės, ryšiai, pasaulio lietuvių bendruomenė. Kiek jie buvo svarbūs ir kokį vaidmenį suvaidino renkant medžiagą, vykdant tyrimą?

– Nebuvo tiesioginių ryšių, ir iš pradžių aš jų neieškojau. Esu įpratusi veikti individualiai, ką įmanoma daryti savarankiškai ir niekam nekvaršinti galvos.

Tačiau netiesioginiai tiltai užsimezgė per Užsienio reikalų ministeriją ir diplomatines atstovybes. Ambasadoriai Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje buvo bičiuliai ir bendražygiai. Kolegiški ryšiai driekėsi iš dokumentikos projektų, kai man teko labai daug bendradarbiauti su Švietimo ir mokslo, Kultūros, Krašto apsaugos ir Užsienio reikalų ministerijomis.

Mes ilgai dirbome ir daug kartu padarėme. Ilgamečio mano bičiulio, garbės konsulo Čikagoje ir Lietuvių kultūros muziejaus kūrėjo Stanley Balzeko parama buvo išskirtinė: jis padėjo spręsti logistikos rūpesčius, suteikė svarbių žinių ir atvėrė savo muziejaus archyvą, kuriame, be kita ko, buvo S. Dariaus skraidymų

knygelė, korespondencija ir kiti pirminiai šaltiniai. Vėliau ambasadoriai dar praplėtė mano pažintis ir tai buvo labai malonus tarpininkavimas bei pagalba. Pavyzdžiui, Vašingtone, Filadelfijoje ar San Franciske galėjau apsistoti arčiau archyvų ir daugiau nuveikti per trumpesnį laiką. Mainais surengėme viešų paskaitų, projekto pristatymų – visiems buvo pravartu.

Istoriko darbas daugiausia yra vienišo vilko kelias. Bet jei ne supratimas ir pritarimas, jei ne tos gražios, asmeniškos, nesavanaudės draugystės, būtų buvę daug kartų sunkiau. Kalifornijoje su keliomis šeimomis iki šiol apsikeičiame žinutėmis. Šilti ryšiai yra labai malonūs ir buvo be galo svarbūs. O formalaus bendradarbiavimo bemaž neprireikė.

„Lituanicos“ katastrofos vieta

– Knygoje yra daug vertingos, naujos, iki šiol nežinotos, netyrinėtos medžiagos, pavyzdžiui, 79-erius metus privačiame seife gulėję dokumentai – „Lituanicos“ katastrofos oficialaus tyrimo akto priedų paketas, kuris pateko į jūsų rankas. Ar tai buvo lemtis, atsitiktinumas, didelio įdirbio rezultatas?

– Sakyčiau, kad tai yra kaip taisyklė: kai aktyviai sieki tikslo ir esi atvira visoms galimybėms, visiems kontaktams, siūlų galai patenka į rankas. Archyviniame tyrime dažnai pasikliauji nuojauta. Suprantama, nuojauta yra pagrįsta žiniomis. Bet iš anksto negali žinoti, kur ir kokia byla yra, ar ji išliko visa, ar kažkur pasklido dalimis ir taip toliau. Dažnai negali būti tikra, ar ta byla apskritai egzistuoja. Bet priekin veda stipri nuojauta, krypties pojūtis ar bendra nuovoka,

kur eiti ir ko ieškoti, kas ir kaip yra susiję.

Taip visa ta nematoma pusė ir iškyla, tarytum išnyra iš tamsos. Reikia labai daug laiko ir kantrybės naršyti netiesioginius, mažai tesusijusius šaltinius, tarytum sėdėti tamsoje ir žiūrėti į vieną tašką, kol akys apsipranta ir kryptis tampa aiški.

Atvyksti į archyvą, pradedi kasti ir, žiūrėk, nepraėjus nė savaitei atkasi ką nors netikėta. Taip nutiko ir Jungtinių Valstijų nacionaliniame archyve, kur aptikau specialias S. Dariaus ir S. Girėno bei Felikso Vaitkaus bylas, apie kurias niekas negalėjo net sapnuoti.

Istorikai geba kiekvieną užuominą dokumentuose vertinti labai jautriai ir atidžiai, įžvelgti sąsajas ir ryšius. Greta tamsos metaforos archyvinį tyrimą palyginčiau su archeologiniais kasinėjimais: pirma atidengi paviršinius sluoksnius, paskui eini gilyn ir galiausiai atkapstai amžiais trūkusią detalę. Beje, kartais archyvinio tyrimo nepakanka: greta daugiau nei dvidešimtyje archyvų tyrinėtų duomenų analizės disertacijoje taikiau papildomus metodus.

– Jūsų knyga buvo išleista 2019 metais. Kokių vertinimų sulaukėte ją pristačiusi ir kaip tas vertinimas, nuomonės kinta bėgant laikui?

– Tyrėjai, kaip ir kūrėjai, patiria įdomų efektą: padaro darbą ir išleidžia jį į gyvenimą, palieka gyventi savarankiškai. Nebesu priklausoma, prisikausčiusi prie ilgamečio tyrimo.

Praėjusį rugsėjį Vilniuje įgarsinau knygos garsinį leidimą. Buvo malonu dirbti su Audiotekos kolektyvu. Audio knyga pasirodė vasarį, sulaukė šiokio tokio sujudimo ir vertingų atsiliepimų. Taigi po penkerių metų knyga toliau eina priekin, ji niekur neprapuls. Dėl to esu visiškai rami.

Doktorantūros tyrimas ir 2016 m. apginta disertacija, kurios pagrindu parašyta knyga, pelnė Lietuvos mokslo tarybos stipendiją ir Lietuvos mokslų akademijos premiją. 2019 m. išleista monografija buvo pristatyta Tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje ir pateko tarp penkių perkamiausių, pirmieji pristatymai vyko pilnutėlėse salėse. Kaip mat buvo išleistas antras tiražas. Tačiau aš į mugę atvykau būdama nusiteikusi bet kam ir, tiesą sakant, buvau pasirengusi būti sutikta ledine tyla ar net piktais priekaištais.

Spėju, kad skaitytojus pirmiausia sukurstė smalsumas, bet netikėti ar net

šokiruojantys faktai vėliau suglumino ir atšaldė entuziazmą. Kai kalbame apie tokio masto ir svarbos nacionalinį naratyvą kaip „Lituanica“, kuri yra tautinės tapatybės simbolis tiek Lietuvoje, tiek diasporoje, turime suprasti masinį poveikį ir pokytį. Kolektyvinės atminties virsmai yra sudėtingi.

Transformacija yra gili ir lėta, bet nuolat aktyvi ir labai galinga. Turi praeiti ne vieneri metai, ir to proceso nepaspartins nei du, nei dešimt tiražų. Kol žinių neturėjome, nebuvo pagrindo tikėtis ženklaus pokyčio. Tačiau dabar būtų labai sunku įrodyti, kad viskas liks taip, kaip buvę. Juk ne šiaip kažkokie žodžiai ar kieno nors pramanai yra parašyti, bet surinkti įrodymai, konkretūs duomenys, paremti patikimais, patikrintais šaltiniais. Iki šiol jie neegzistavo mūsų socialioje realybėje, o dabar yra atskleisti, užfiksuoti ir visiems prieinami.

Tikiu, kad procesas vyksta. Girdžiu, kad organizuojamos diskusijos mano knygos tema, ir aš nebūtinai ten esu kviečiama. Tai gal šiek tiek ir keista. Tačiau sykiu tai signalizuoja, kad naratyvo perpasakojimas, permąstymas vyksta. Tai yra viskas, ko galėjau norėti ir tikėtis. Tai yra labai daug.

– Knygoje jūs rašote, kad S. Darius ir S. Girėnas dar nustebins, kad tai tik pradžia, dar daug ką reikia nuveikti. Ar bus tyrimų tęsinys? Knygos tęsinys?

– Jaučiuosi atidavusi deramą pagarbą istorijos veikėjams, ir šiam darbui atidaviau jėgas, laiką ir kitus išteklius, viską, ką tik galėjau. Dabar tikiuosi kitų iniciatyvos.

Vienas iš trūkstamų darbų tebėra dokumentalios biografijos. Manau, tebeveikia galingas barjeras, susijęs su herojine, kolektyvine atmintimi. Pastaroji yra labai dinamiška, nepaisant apgaulingo įspūdžio esą ji stabili tarsi išskaptuota akmenyje. Atmintis visada kinta, veikiama daugybės akivaizdžių ar mažiau pastebimų veiksnių, nereflektuojamų įpročių ir sąmoningų paskatų, ir ji yra nuolat pritaikoma, dažnai iškraipoma ir išnaudojama įvairiems kilniems ir žemiems tikslams.

Kol su „Lituanica“ susijusi kolektyvinė atmintis yra sudirginta naujausių žinių ir atodangų, kol sklinda tie virpesiai, tol galbūt yra problemiška tyrėjams imtis S. Dariaus ir S. Girėno autobiografijų. Gal reikia daugiau laiko apmąstymams. Mat laukia kokybiškai naujas uždavinys: ne atkartoti ar sutvirtinti mitą, ne nutapyti dar vieną stereotipinį herojų portretą, bet iš tiesų būti atviram atradimams.

Tikrinti archyvus, susitikti su žinovais, palikuonimis, giminėmis ar niekam nežinomais žmonėmis, kurie karta iš kartos saugo dokumentus namų seifuose, eiti į visišką nežinią atvira širdimi ir atviromis mintimis neturint jokio plano ir būti pasiruošus bet kam. Priimti viską, kaip yra, be išlygų – kas atrodo tinkama ar netinkama, šlovinga ar tiesiog žemiška, galbūt ne taip iškilu kaip norėtųsi. Matyt, tam dar reikia subręsti.

Plačiu tarptautiniu tyrimu pagrįstos biografijos būtų nepaprastai įdomios ir reikalingos. Tačiau suprantu iššūkius. Žinau, kad būtų be galo sunku ieškoti šaltinių. Knygoje esu užsiminusi, kad iš S. Dariaus archyvo Čikagoje dingo beveik visos nuotraukos, ir galiu tik spėlioti, kas ir kur jas nutarė pasaugoti. Daug detektyvų teks išnarplioti. Kam nors tai kainuos brangių gyvenimo metų. Bet pasiryžti būtų verta. Visi praturtėtume iš tikrų gyvenimo istorijų.

Žurnalistė, mokslininkė G. Sviderskytė pastaruosius septynerius metus gyvena Kanadoje. Asm. arch. nuotr.

– Jūs pati šiuo metu gyvenate Viktorijoje, Kanadoje, ir ten jau ne vienerius

metus kuriate savo gyvenimą. Kuo Viktorija užkariavo jūsų širdį ir ko visgi ilgitės iš gyvenimo Lietuvoje?

– Mano santykis su šiuo Žemės krašteliu yra labai asmeniškas. Vankuverio sala yra ypatinga vieta. Čia kalbėdama su žmonėmis dažnai girdžiu, kad ji kaip magnetas juos pritraukė ir nebepaleido. Užburia unikali gamta, nepaprastai tyras pirmapradis grožis ir ekosistemų įvairovė, tarsi įžemina gamtos didybė ir ramybė.

Natūralūs ištekliai, deja, senka, nes Viktorija, Britų Kolumbijos sostinė, nepaprastai sparčiai plečiasi, miestas gausėja ir tankėja, kirtimai ir sprogdinamos uolos – visur, kur akys mato. Vis dėlto, 460 kilometrų ilgio saloje autentiška ekosistema gaji. Šimtametės sengirės ir gyvybės kupinos vandenyno pakrantės pasiekiamos vos per 15 minučių mašina.

Nors į šią salą atvykau neplanuotai ir netikėtai, profesiniai ryšiai mane nuolatos siejo su Jungtinėmis Valstijomis, vėliau šiek tiek ir su Kanada. Be to, giminės rytinėje pakrantėje gyveno net kelias kartas. Taigi taip tarsi savaime susiklostė. Dabar netgi akivaizdu, kad Vankuverio sala yra mano profesijai tinkama vieta. Dėstau universitete ir koledže, darbo netrūksta. Vienas malonumas čia būti. Džiugu, kad galiu būti naudinga. Esu už tai labai dėkinga.

– Viename interviu perskaičiau labai gražią jūsų citatą: „Esamą gyvenamąją vietą mainyčiau nebent į pamario kopą ar Užupio kalvą. Bet kol kas mano kelias čia.“ Tai buvo jūsų pasakyta 2019 metais. Ar vis dar galvojate taip pat?

– Prie Baltijos yra mažytis žemės lopinėlis, kur yra dalelė mano širdies... Bet kol kas visi mano darbai ir planai yra čia, Viktorijoje.

Straipsnis spausdintas metraštyje „Pasaulio lietuvis“, 2024 metai Nr. 587.

Jei norėtumėte publikuoti straipsnį prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.

Žurnalą įsigyti galite čia